

UBTBR 16.21.47

Elif Derya Özdemir¹

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Kaskelen, Kazakhstan

BUGÜNKÜ KAZAK TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIĞI

Özet. Tüm kültürler, tüm diller kendi söz varlıklarını yaşadıkları şartlara ve tarihi süreçlere göre çok uzun bir zamanda edinmişlerdir. Söz varlığı, zaman geçtikçe birtakım değişikliklere uğramakta, yeni kavramların eklenmesiyle birlikte bazı kavramlar da varlıklarını koruyamamaktadır. Söz konusu bu süreç, özellikle günümüzde çok daha hızlı bir şekilde işlemektedir. Kazak Türkçesinin söz varlığını belirlemek, bu konu ile ilgili birtakım karşılaştırmalar yapmak amacıyla birçok araştırmacı, akademisyen çalışmalar yapmışlar ve çok değerli sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bu çalışma da, Kazak Türkçesinin söz varlığını ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakçanın söz varlığı, Kazakçanın kelime aldığı diller, ödünçleme, kazak türkçesi.

***

Аңдатпа. Барлық мәдениет, барлық тілдер өздерінің сөздік қорын өмір сүрген дәуірдегі шарттарға және тарихи процестерге сәйкес ұзақ уақыт бойы құрды. Лексика уақыт өте келе бірқатар өзгерістерге ұшырайды: жаңа ұғымдардың қосылуы әсерінен кейбір сөздер өз мәнін қорғай алмайды. Бұл процесс әсіресе қазіргі кезде әлдеқайда жылдам дамуда. Қазақ тілінің лексикасын анықтау және осы тақырып бойынша бірнеше салыстыру жасау үшін көптеген зерттеушілер, академиктер зерттеулер жүргізіп, өте құнды нәтижелерді анықтаған. Бұл зерттеу де қазақ тілінің лексикасын анықтау мақсатында дайындалды.

Түйін сөздер: қазақ тілінің лексикасы, қазақ тілі сөз алған тілдер, кірме сөздер, қазақ тілі.

***

Abstract. All cultures, all languages have acquired their vocabulary in a very long time according to the conditions in which they lived and historical processes. Vocabulary is subject to a number of changes as time goes on: with the addition of new concepts, some concepts cannot protect their existence. This process, especially these days, works much faster. In order to determine the vocabulary of Kazakh language and to make some comparisons about this subject, many researchers, academicians have done studies and have revealed very valuable results. This study was prepared to reveal the vocabulary of Kazakh language.

Key words: Kazakh vocabulary, the languages from which Kazakh language borrowed words, borrowings, Kazakh language.

Mäntylä (2004: 38)'ya göre bir dilin söz varlığını kelimeler, söz öbekleri, cümleler, özlü sözler, metaforlar (mecazlar), atasözleri, deyimler meydana getirir. Dilde gerçek mana taşıyan öğeler olarak kelimeler, söz öbekleri ve cümleler; mecazi mana içeren öğeler olarak ise metaforlar, atasözleri, özlü sözler ve deyimler gösterilmiştir.

Söz varlığı kurallarının değerlendirilmesine bakıldığı zaman geçmişten gelen kelimeler, yazıdan ve konuşmadan düşerek tarihin arşivlerine karışmıştır. Bu şekilde, dilin söz varlığında sürekli rahatsız edici değişimler yaşanmıştır. Ne yazık ki bugün kullanılan diller arasında saf dil tabirine karşılık gelecek bir dil yok gibidir. Halkların arasında ortaya çıkan ilişkiler saf dil tabirini ortadan kaldırmıştır. Yine de dünyadaki halkların asıl sözlük yapıları, o dillerin özgün söz varlığı materyellerinden oluşmaktadır. Kazak dilinin söz varlığında yer alan sözler, Kazak dilinin kendine ait eski sözlerinden ve diğer dillerden alınan sözlerden oluşmaktadır (Balğanbayulı, 1997: 140).

Kazakistan topraklarına sahip olan boyların kuzey grubu 4 ve 6. asırlarda Türk dilinde konuşurlarken, güney grubu ise İran dilinde konuşmaktadır. Kazakçaya, Arap dilinin tesiri İslam dinin tesiriyle olmuştur. İslamiyet'in kabul edilmesi ile birlikte Arapça ödünçlemeler Türk dillerine girmeye başlamıştır (Qazaq Tarihi, 1996: 130). Arap ve Fars dillerinden yapılan ödünçlemelerin Kazakçaya girmesine büyük etki eden kaynaklardan bir tanesi de Özbekçedir. Kazakistan topraklarının güneyinin Özbekistan ile sınır olmasından dolayı, Arapça ve Farsça ödünçlemeler Kazakçaya da burdan geçmiştir. Bu sebeple Kazakistan'ın güney bölgelerinde yaşamakta olan Kazakların ağız dilinde Arapça ve Farsça kelimelere sıklıkla rastlanmaktadır (Balğanbayulı, 1997: 45).

Kazakistan'ın güneyinde Arap ve Fars etkisi görüldüğü gibi, kuzey bölgelerindeki yerleşim yerlerinin Rusya topraklarına yakın olmasından dolayı bu bölgelerde de Rusça kelimelerin etkinliği görülmektedir. Ekim Devrimi olarak bilinen ihtilalden sonra Kazakçaya Rusça sözcüklerin girişinin artması ile birlikte bu dönemden sonra Arapça ve Farsça sözcüklerin alımı çok azalmıştır. Rusya'nın ve Rusçanın etkisi ile, ödünçlemelerde bir yön değiştirme meydana gelmiştir. Rusça kelimelerin artışının yanısıra, onlarla birlikte Avrupa dillerinden de ödünçlemeler Kazakçada görülmeye başlanmıştır.

Özdemir (2014: 42-43)'in Kazakçanın söz varlığı hakkında ifade ettiği cümleler farklı bir önem arz etmektedir:

Kazak dilinin söz varlığını temelde Eski Türkçeden tevarüs edilen kelimeler oluşturur. Bu bakımdan Kazak dili ile Eski Türkçenin mukayese edilmesi faydalı olacaktır. Kazak dili Arap, Fars, Moğol ve Rus dillerinden kelimeler almıştır. En eski alıntılar daha ziyade Moğol dilinden, İslam sonrası alıntılar Arap ve Fars dilinden, son yüz elli yıldır ise Rus dilinden alıntılar yapılmıştır. Batı dillerinden birçok kelime de Rus dili vasıtasıyla ve Rusça söyleyişle alınmıştır.

Kazak dilinin %15'ini Arapça ve Farsça kelimeler oluşturmaktadır. Kazak dilinde Arap ve Fars dillerinden giren kelimeler ne kadar az denilse de, onlar Kazak dilinin geleceğini ve söz varlığını belirli bir ölçüde etkileyerek bugüne kadar gelmişlerdir. Bunların varlığını dikkate almamak mümkün değildir. Özellikle edebiyat alanında, sanat alanında ödünçleme kelimelere sıklıkla rastlanmaktadır. Kazak diline Arapçadan geçen sözlerin İslam dininin etkisiyle geldiği, Farsçadan alınan kelimelerin ise coğrafi konum, siyasi, ticari ilişkiler aracılığı ile ve karşılıklı kelime alışverişinden kaynaklandığını tekrarlamakta fayda vardır. *Kazak Edebiyatı* gazetesinin yaptığı bir araştırmaya göre (Rustemov, 1982: 63), Arap ve Fars dillerinden alınan sözler yaklaşık %15'lik bir paya sahiptir. Bir diğer sonuç ise, Kazaklar Arap ve Fars medeniyetinin etkisinde az da olsa kalmışlardır. Buna neden olan durumlar, Kazak memleketinin coğrafi durumu, göçebe halkın yaşantısı, büyük şehirlere yığılmanın olması vb. Bu kısımda ayrıca belirtmek gereken bir başka nokta ise, diğer dillerden alınan kelimelerin anlamı Kazak dilinde üç türlü şekilde yer almakta, yararlanılan sözün bilgi düzeyi geniş bir şekilde artış göstermektedir:

a. Yararlanılan kelimenin bilgi düzeyi durumunun artması.

b. Yardımcı fiiller ile çekim ve yapım eklerinin yardımıyla kelimenin anlamı önceki durumuna göre kapsamı daralması.

c. Dışarıdan alıntılanan sözler dilin varlığında birimler kurarak sözün anlamını genişletmiştir.

Bu maddelerin her birinin nasıl gerçekleştiklerini aşağıda görmek mümkündür;

a. Sözün bilgi düzeyi kullanılarak elverişli şekle getirilmeli, sade bir şekilde genişçe dilde yer alması kelimenin aslında toplumun gelişimindeki toplumsal ve ekonomik değişimlerle bağlantılı olmasından kaynaklanır. Belirli bir toplumun maddi ve manevi hayatlarındaki değişikliklere uygun kimi kelimelerde semantik değişiklikler görülmektedir. Pek çok sözün, bu gibi vakitlerde kullanımındaki değişim öncekine göre büyüyüp gelişmektedir. Kazak dilinde yer alan *qızmet* “hizmet” sözündeki mana değişimleri de bu anlatılan nitelikleri taşımaktadır. Arapların *hadmat* (خدمت) sözünü birkaç manada kullandıkları bilinmektedir: 1. iş, rütbe, 2. Hizmet etmek, 3. Hizmet. Bu kelime Kazak dilinde önceki vakitte; bir kişiye hizmet etme, kul ya da köle olmak, başkasına boyun eğmek anlamlarında kullanılmıştır. Daha sonra bu kelime Kazak dilinde iş, emek, meslek anlamlarında kullanılmıştır.

b. Arap ve Fars dillerinden alınan kelimelere yeni anlamlar verilirken yardımcı fiiller de eklenmektedirler. Yardımcı fiillerin eklenmesi ile asıl kelimenin anlamı artmaktadır. Örneğin: Dem (دم) dem 1. nefes. 2. güç, kuvvet.

3. zaman olarak isimlendirilen Farsça kelimenin, yardımcı fiillerle birleşerek manası artmıştır. Bu kelime Farsçada yalnızca nefes alma anlamında kullanılmıştır. Fakat, Kazak dilinde birçok anlamda kullanılmaktadır: 1. Soluklanmak, nefes almak. 2. Çabucak, alalecele. 3. Ara

vermek, mola vermek. 4. Demi bitti, öldü. 5. Kendini beğenmek, kibirlenmek. 6. Kuvveti, gücü arttı. 7. Anlaştı, sözleşti.

a. Arap ve Fars dillerinden ödünçlenen kelimelerde temel söz eksik alınıp, kendi içinde yeni söz birimleri meydana getirilmeye çalışılmıştır. Böyle bir durumda da dışarıdan alınan kelimelerin eski manası çoğalmaya başlamıştır. Bu şekilde yöntemlerle artış gösteren kelimeler, alışlagelmiş bir kelimenin her türlü fonetik çeşidine benzerlik göstermektedir. Örneğin; Kazakçada *sağat* “*saat*” kelimesinin aslı Arapçadaki *sâ`at* (ساعة) kelimesine dayanmaktadır. Kazakçadaki “*sât*” sözü “*sağat*” kelimesinden ortaya çıkmıştır. *Sât*; an, *zaman*, *lahza*, *uygun vakit* anlamlarında kullanılmaktadır (Oba, 2010: 24).

Şuataman (2008: 2-3)’ın ifade ettiği şekilde Kazak Türkçesinin söz varlığının bel kemiğini Türkçe sözcükler oluşturmaktadır. Kıpçak koluna ait çoğu sözcük Kazak Türkçesine yerleşmiştir (Kıp. öt- > KT. öt- *geç-*, Kıp. erin > KT. erin *dudak*). Kazak Türkçesine Tatarca, Özbekçe ve Tacikçe üzerinden Arapçadan ve Farsçadan birçok sözcük girmiştir. Fakat bu sözcüklerin Kazakçanın ses yapısına büyük ölçüde uydurularak alındığı görülmektedir (Ar. *mîrâs* > mura *miras*, Far. *zencîr* > şinjir *zincir*). Kazak Türkçesinin söz varlığında yer alan Arapça kelimeler İslamiyetle birlikte Kazak diline dâhil olurken Fars dilinden ödünçlenen sözcükler siyasi, ticari, coğrafi konum, savaş gibi etkenlerden dolayı Kazakçaya girmiştir (Oba, 2014: 797).

Kazakların göçebe bir hayat sürmeleri kendi söz varlıklarını korumalarında önemli bir etken olmuştur. Kazakların, yerleşik hayata geçmeleri ile beraber diğer halklarla münasebetler kurmaya başlamışlar ve bu sebepten dolayı dillerine değişik sözcükler girmeye başlamıştır (Oba, 2014: 804). Bunların yanısıra, Kazakçaya giren Arapça ve Farsça kelimeler, Kazak dilinin fonetik yapısına uygun şekle getirilerek kullanılmaktadır. Arap ve Fars dillerinin ses yapısı Kazak dilinin ses yapısına uygun değildir. Bu sebeple yapılan ödünçlemeler Kazak diline geçtikleri zaman onlara en yakın seslerle telaffuz edilmektedir. Arap ve Fars dillerinden alınan bu sözcükler, günümüzde Kazak coğrafyasında Kazak halkın ihtiyaçlarını karşılamak maksatıyla neredeyse tüm alanlarda kullanılmaktadır. Ödünçlenen bu sözcükler, artık Kazakça ile bütünleşmiş, Kazak dili söz varlığının ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir.

Dil tarihinin hangi zamanda o toplumun tarihine, ekonomik, siyasi ve medeni yaşamına etki ettiğini tam olarak söylemek zordur. Fakat bilinen birtakım gerçekler de yok değildir. Orta Asya coğrafyasını Türkler’in yurt edinmeye başlaması ve Arapların İslamiyeti ihtiyaç olan bölgelere ulaştırma düşüncesi ile yavaş yavaş bu milletler Arapçaya ait birtakım kelimelerin yerleşmeye başlamasına en büyük sebep olarak gösterilmektedir. Söz konusu etkilenme Kazakça içinde geçerlidir. Bu etkilenme diğer dillere nazaran Kazak dilinde biraz az görülmektedir. Çünkü Kazakça, Arapçadan ve Farsçadan ödünçlemeler yaparken fonetik, gramatik ve semantik birtakım değişiklikler yaptıktan sonra kelimeleri dile yerleştirdi. Bu kısımda yer alan semantik değişiklikler iki çeşittir: İlki; Arap ve Fars dillerinde birden çok manası

bulunan kelimelerin birinci manası Kazak diline geçtikten sonra daralarak, önceki anlamına göre daha az anlam ifade ederek kullanılmaktadır. İkincisi; Arapçadan ve Farsçadan, dar anlam bildiren kelimeler Kazak diline geçtiğinde geniş anlamlı kelime şeklini almaktadırlar (Rustemov, 1982: 55).

Kraubayeva (2009:284), Kazakistan'da araştırma yaptığı yerle Kaşgarlı Mahmud'un yaşadığı şehrin kuş uçuşu uzaklığının 1280 km. olduğunu ifade etmektedir. 10 asır geçmesine rağmen bu zaman zarfında, birçok siyasi egemenliklerin yaşanmasına, kırılma noktalarının olmasına rağmen kültürel açıdan benzerliklerin devam ediyor olması Türk milletinin sağlam, kaynaşmış bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir.

Arslan (2007), yapmış olduğu araştırmada; tespit ettiği 1945 kelimeyi Gaspıralı İsmail Bey'in "Ortak Edebî Türkçe" kabul ettiği dönemin sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesi'nin sözcük varlığıyla karşılaştırmıştır. Karşılaştırma neticesinde *Oyan Kazak* kitabında yer alan sözcüklerden 1190 tanesinin ortak olduğunu; 755 tanesinin farklı olduğunu ispat etmiştir. Ortak olan sözcüklerden 674'ü hem ses hem anlam açısından aynıdır. 516'sı ise, anlam açısından ortak, ses açısından değişiklik gösteren kelimelerdir. Bu ses farklılıkları da kurallaşmış ses denklikleri şeklindedir. Ortak olan 1190 sözcüğün, 902 isim; 268 fiil; 20 edattan meydana geldiğini belirtmiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak, 1909 senesinde Kazak Türkçesi ile yayımlanan bir yapıtta bulunan sözcüklerin % 61 oranında Osmanlı Türkçe'si ile ortak olduğunu göstermiştir.

Kazakçada başka dillerden alınan sözcükler arasında Arap, Fars ve Rus dillerinden ödünçlemeler dikkat çekmektedir. Kazak Türkçesi, siyasi ve sosyolojik durumlardan, coğrafi konumundan dolayı Arapça ve Farsçadan en az etkilenen dillerden bir tanesidir denilebilir. Çünkü Kazakçanın Arapça ve Farsçayla direkt teması olmamıştır. Bu durum da etkiyi bir hayli azaltmıştır. Atmaca (2012: 291)'ya göre, Kazak Türkçesinin söz varlığında *Arapça, Farsça, Moğolca, Çince ve Rusça* asıllı sözcükler ile öteki Türkistan lehçelerinden Kazak Türkçesine girmiş sözcükler yer almaktadır. Kazak Türkçesinde, Arapçanın ve Farsçanın etkisi Karluk grubu lehçelerinden Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi ile, Moğolca sözcükler de Sibiry grubu lehçeleriyle karşılaştırıldığı zaman yok denecek kadar azdır. Kazakistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden bu yana geçen dönem içerisinde Rusçadan ödünçlemelerin miktarı ise bir hayli fazladır.

Kazak Türkçesinin söz varlığını belirlemek, bu konu ile ilgili birtakım karşılaştırmalar yapmak amacıyla birçok araştırmacı, akademisyen çalışmalar yapmışlar ve çok değerli sonuçlar ortaya koymuşlardır. Bunlardan bir tanesi de Arslan (2007)'ın, yapmış olduğu araştırmadır. Arslan, araştırmasında tespit ettiği 1945 kelimeyi Gaspıralı İsmail Bey'in "Ortak Edebî Türkçe" kabul ettiği dönemin sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesi'nin sözcük varlığıyla karşılaştırmıştır. Karşılaştırma neticesinde *Oyan Kazak* kitabında yer alan sözcüklerden 1190 tanesinin ortak olduğunu; 755 tanesinin farklı olduğunu

ispat etmiştir. Ortak olan sözcüklerden 674'ü hem ses hem anlam açısından aynıdır. 516'sı ise, anlam açısından ortak, ses açısından değişiklik gösteren kelimelerdir. Bu ses farklılıkları da kurallaşmış ses denklikleri şeklindedir. Ortak olan 1190 sözcüğün, 902 isim; 268 fiil; 20 edattan meydana geldiğini belirtmiştir. Bu sonuçtan yola çıkarak, 1909 senesinde Kazak Türkçesi ile yayımlanan bir yapıtta bulunan sözcüklerin % 61 oranında Osmanlı Türkçe'si ile ortak olduğunu göstermiştir.

Bu veriler o dönemki Kazak yazı dilinin Türkiye Türkçe ile ne kadar yakın olduğunu ve Kazaklar ile Türkiye Türkçesi'nin kolaylıkla anlaşabileceğini anlamına gelmektedir. Ayrıca Gaspıralı İsmail'in *Ortak Edebî Türkçe* kavramının pratik hayatta uygulanabilirliğini işaret etmektedir.

Kaynakça:

1 Arslan, S. (2007). *Mir Yakup Duwlatof'un Oyan Kazak İsimli Eserinin Kelime Hazinesi Bakımından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı.

2 Atmaca, E. (2012). Kazak Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar ve Ses Değişimleri. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 7(3), 275-298.

3 Balğanbayulı, A. (1997). *Qazırqı Qazaq Tiliniñ Leksikologiyası Men Frazelogyası*. Almatı.

4 Kraubayeva, G. (2009). *Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugat'it Türk'ünde Yer Alan Sosyal ve İktisadi Hayat ile İlgili Söz Varlığının Günümüz Kazak Toplumunda Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı.

5 Mäntylä, K. (2004). *Idioms and Language Users: The Effect of the Characteristics of Idioms On Their Recognition and Interpretation By Native And Non-Native Speakers of English* (Doktora Tezi). Finlandiya: University of Jyväskylä.

6 Oba, E. (2010). *Kazakçada Arapça ve Farsça Kelimeler* (Bitirme Tezi). Kızılorda: Korkut Ata Devlet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği.

7 Oba, E. (2014). Kazak Türkçesindeki Arapça ve Farsça Kelimelerin Fonetik Değişimleri. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 9(6), 797-806.

8 Özdemir, A. (2014). *Kazak Türkçesinde Hâl Kategorisi* (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

9 Qazaq Tarihi. (1996). Almatı.

10 Rustemov, L. Z. (1982). *Qazirgi Qazaq Tilindegi Arap-Parsı Kirme Sözderi*. Almatı.

11 Şuataman, Ö. (2008). *Kazak Türkçesiyle “Kırgız Halk Ertegileri” (Transkripsiyonlu Metin- İnceleme-Sözlük)* (Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.